

УДК 343.575:351.761.3

Шуміло О.О.
кандидат юридичних наук
Ярошенко М.І.
Студентка

(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ НАРКОТИЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЗА УМОВ РЕФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ

Розглянуто правові та кримінологічні аспекти запобігання нелегальному обігу наркотичних речовин у кримінально-виконавчих установах. Сформульовано пропозиції щодо сучасних методів протидії наркотичній злочинності в місцях позбавлення волі з урахуванням концепції динамічної безпеки.

Ключові слова: відбування покарання, наркотична злочинність, динамічна безпека, запобігання злочинності, пенітенціарна система.

Постановка проблеми. Кримінально-виконавчі установи в Україні здавна мають негативний “ореол” відтворення кримінальної субкультури, безкарного фізичного насильства та поширення тяжких інфекційних хвороб. Ресоціалізація засуджених у більшості випадків ускладнена високим рівнем соціальної закладності, алкоголізмом та наркоманією. Масштаби останньої мають загрозливий, епідемічний характер: за оцінками експертів, на одного зареєстрованого споживача наркотиків в Україні припадає 50 незареєстрованих [1, с. 130]. За статистичними даними, абсолютні показники вживання наркотичних засобів в установах пенітенціарної системи мають помірну позитивну динаміку [2, с. 209]. Особливої актуальності наркотична залежність в’язнів набуває через тяжкі медико-соціальні наслідки цієї хвороби (агресивна поведінка, недоумство) та ускладнений доступ до контролю за діяльністю з припинення нелегального обігу психотропних і наркотичних речовин у місцях несвободи. Також, на думку дослідників, вживання, придбання або збут наркотичних засобів засудженими виступає одним із чинників формування організованих злочинних угруповань у виправних установах.

Виклад основного матеріалу. Механізм поширення серед засуджених наркоманії характеризується високим ступенем організації злочинної діяльності, що полягає в сукупності незаконних дій з доставки, придбання, зберігання, виготовлення, збуту, споживання наркотичних засобів. Однак виникає питання, яким саме чином наркотичні засоби, що входять до списку заборонених предметів, проникають в місця позбавлення волі? Логічно, що у власне процесі проникнення різних видів заборонених предметів на територію місць виконання покарань беруть участь два суб’єкти – особа або група, що надає “послугу” з доставки таких речовин, і особа або група споживачів.

Мотивація осіб, що доставляють наркотики, має різну спрямованість. Цими особами найчастіше є батьки засудженого, мотивація яких виражається у співчутті своїй дитині; друзі, знайомі засудженого – зазвичай, це члени різних злочинних або маргінальних угруповань, які бажають поліпшити умови утри-

манья друга або охочі заробити таким чином; а також засуджені, яким дозволено пересування без конвою і супроводу, що мають на меті здобути авторитет перед іншими засудженими та отримати з їхнього боку підтримку. Із 2016 року Північно-Східне міжрегіональне управління з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України регулярно розміщує на своїй офіційній сторінці у Facebook інформацію про спроби засуджених та їх родичів чи друзів доставити на територію установи виконання покарань заборонені речовини наркотичного походження. У цьому правопорушники виявляють неабияку винахідливість: сховати пакетик з “товаром” у гігієнічний дезодорант чи вшити марлю, яка просякнута наркотичною рідиною, у резинки штанів.

Окрім того, існує думка, що самі співробітники кримінально-виконавчої системи за винагороду проносять наркотики в тюрми, колонії, СІЗО. Дійсно, корупцію в цих органах виключати не можна, як і не можна виключати того, що саме від ефективності роботи даних співробітників буде залежати можливість проникнення наркотичних засобів у місця позбавлення волі за допомогою сторонніх осіб. Безперечно, існують шляхи надходження наркотичних засобів у місця позбавлення волі, які співробітники виправних установ не контролюють, на що їм, а також відповідним правоохоронним органам треба звернути пильну увагу.

Серед детермінаційних чинників наркозлочинності експерти, зокрема, називають такі:

- технічні недоліки охоронно-тривожної сигналізації, інженерно-технічного обладнання, протибросових пристроїв, системи цілодобового спостереження за засудженими, відсутність відповідної апаратури для перевірки вмісту посилок і передач, проведення як особистих обшуків, так і відповідних обшуків і оглядів у житлових та виробничих зонах місць позбавлення волі тощо;
- спільне перебування в установах виконання покарань засуджених, до яких застосовані статті 314–317 КК України;
- обмежені видатки на реалізацію вітчизняних профілактичних та реабілітаційних програм;
- відсутність організаційного зв'язку у нагляді за хворими, які звільняються з місць позбавлення волі, особливо хворих на алкогольну та наркотичну залежності, між закладами охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України та МОЗ України.

Істотним недоліком у діяльності оперативних апаратів виправних установ також є неповнота або формальний характер вивчення ступеня і характеристик криміногенності середовища засуджених. Це обумовлює відсутність у оперативних працівників інформації, що має значення не тільки для запобігання надходженню до засуджених заборонених предметів, а й кримінальних наслідків, що мають місце через невідомі криміногенні явища і процеси серед засуджених.

Однак, на нашу думку, визначальним фактором відтворення та поширення наркозлочинності в місцях відбування покарань є сукупність недоліків національної пенітенціарної системи, що створює умови та мотивацію для співробітників Державної кримінально-виконавчої служби порушувати кримінальний закон і сприяти нелегальному збуту наркотичних речовин (власноруч або через самоусунення від нагляду за засудженими). Відповідно до Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, за 2017 рік працівниками Державної кримінально-виконавчої служби було вчинено 30 кримінальних правопорушень, пов'язаних із виконанням покладених на них службових обов'язків, характерною рисою яких було отримання матеріальної вигоди за вчинення певних дій, зокрема за ст. 307 КК України. Утім, з урахуванням того,

що кримінально-правова статистика в Україні відбиває здебільшого “злочини, вчинені в умовах очевидності”, про реальну кількість таких правопорушень, що вчиняються в ізолюваному просторі, контрольованому самим відомством, залишається тільки здогадуватися. Видається, що й винних тут набагато більше, ніж може здаватися на перший погляд: очікувати на бездоганне дотримання посадових обов’язків працівниками, ізолюваними від зовнішнього контролю із мінімальним рівнем матеріального забезпечення, щонайменше наївно.

Незважаючи на впевнені спроби демілітаризувати пострадянську пенітенціарну систему України і запровадити європейські стандарти процесу виконання-відбування покарання, “неформальні” принципи діяльності її залишаються незмінними з радянських часів, побудованими на ідеях так званої “статичної безпеки” [3, с. 115].

Що ж, власне, становить “статична безпека” і чи існують альтернативи для неї? Зазвичай, під такою системою розуміють максимальний контроль, відеоспостереження та інші способи механічного контролю за поведінкою замість розвитку позитивних стосунків між співробітниками пенітенціарних установ та особами, що у них утримуються. На противагу цій застарілій, та, судячи з невтішної вітчизняної статистики ресоціалізації колишніх в’язнів, неефективній, системі існує більше прогресивна концепція “динамічної безпеки”, яка впроваджена багатьма країнами ліберальної демократії.

Термін «динамічна безпека» (dynamic security) було введено в обіг у 1985 р. (унаслідок масових заворушень 70–80-х років) Яном Дунбаром, колишнім директором тюремної адміністрації Сполученого Королівства, який став відомим завдяки впровадженню прогресивних ідей в роботу підпорядкованої йому служби. З його точки зору, динамічна безпека – це ситуації, коли «відносини і індивідуалізм поєднуються в запланованій (і корисній) діяльності, коли в установі як максимального, так і мінімального рівня безпеки результат полягає у гнучкому і кращому порядку у в’язниці». Підкреслювалося, що основна увага має бути приділена ставленню до співробітників і засуджених як до індивідів, формуванню справедливих і ввічливих відносин «персонал – засуджений» [4, с. 233]. Однак А.О. Галай зазначає, що, незважаючи на важливість цього питання, чіткої системи вимог до персоналу установ виконання покарання ще не вироблено [5, с. 7]. В переважній більшості сучасних джерел підходять до вирішення такої проблеми частково, фрагментарно, формуючи лише деякі групи вимог: до особистості працівника установ виконання покарання, до керівників, до повсякденної діяльності персоналу.

Серед вимог до поведінки інспекторів з ув’язненими, що містяться у відомчих інструкціях та положеннях, можна виділити таке. Працівники пенітенціарної установи вимагають від засуджених точного виконання тюремних правил, повної покорності, поважного до себе ставлення і, водночас, піклуються про їхнє моральне виправлення та привчання до порядку й праці. У поведінці із засудженими тюремні службовці зберігають безпристрасність, спокій та стриманість і не вступають з ними в незаконні угоди чи зносини. Такі формулювання вже вказують на те, що застосування основних принципів динамічної безпеки здійснюється в нашій державі досі крізь призму все тієї ж статичної. Відносини між персоналом та засудженими засновані на чіткому розумінні свого ієрархічного положення, залякуванні та застосуванні насильницьких дій. Отже, при виконанні роботи працівниками місць позбавлення волі основний наголос робиться на дотримання законодавства, що регулює виконання покарання, та підтримання дисципліни в установах виконання покарань, а також найефективнішого використання засобів покарання та взаємодії персоналу установ виконання покарань із засудженими.

Динамічна безпека передбачає налагодження персоналом місця позбавлення волі позитивних стосунків із засудженими, оскільки ознайомленість із засудженими та належна робота з ними дає можливість персоналу передбачити та краще підготуватися до ефективного реагування на будь-які інциденти, що можуть становити загрозу безпеці в'язниці, персоналу та засуджених.

Ключовим моментом тут є особистість працівника. Засуджені будуть значно менше порушувати дисципліну, якщо вони визнають офіцера справедливим, розумним та добре обізнаним, а його вимоги – суто законними. Службовці повинні підтримувати свій авторитет, працювати над своїм освітнім рівнем, суворо слідувати приписам закону та дотримуватися дистанції у стосунках з утримуваними особами. Якщо контакт між засудженим та офіцером стане надто близьким, працівник стає вразливим і може допустити порушення закону на прохання засудженого, а самі стосунки набувають характеру неприйнятних. Персонал має бути дружнім до засуджених, але не другом засуджених.

Основою запровадження динамічної безпеки є зміна у ході пенітенціарної реформи моделі ставлення керівництва і персоналу тюрем до своїх обов'язків, а суть цієї моделі має полягати в таких ключових позиціях:

1) пенітенціарні системи перестають бути статичними ієрархічними організаціями, а стають динамічними інститутами, які постійно змінюються і розвиваються;

2) до співробітників усіх рівнів висувається вимога бути направляючою і рушійною силою таких змін, що мають охопити всю організаційну структуру тюрем і пенітенціарної системи;

3) старша ланка керівництва повинна навчитися довіряти молодшому персоналу, який бажає взяти на себе відповідальність за власні дії і там, де це доцільно, використовувати ініціативу [6, с. 210].

Застосування описаної концепції під час запобігання незаконному обігу наркотичних засобів в установах виконання покарань, на наше переконання, було б сприятливим саме завдяки довірчим відносинам між персоналом установи та засудженими, що допомагають усунути або принаймні применшити атмосферу недовіри, фрустрації та “спортивного азарту” у розробці все нових і нових способів отримати бажану дозу. Як би абсурдно це не звучало, проте, якщо присутній певний рівень поваги до конкретної людини, то діяти проти її інтересів вже не так легко, як здавалося на перший погляд.

Наступним рівнем запобігання наркозлочинності має бути незалежне розслідування злочинів, що їх вчиняють у пенітенціарних установах, відокремленим від Державної кримінально-виконавчої служби органом або підрозділом (наприклад, новоствореним Державним бюро розслідувань). Нагадаємо, що станом на сьогодні такими функціями не наділено жодний орган, окрім власне ДКВС України. Двадцять четвертого квітня 2018 р. Конституційний суд України ухвалив рішення, відповідно до якого положення Кримінального процесуального кодексу щодо утворення у структурі Мін'юсту слідчих підрозділів для розслідування злочинів, вчинених у пенітенціарних установах, визнано неконституційним. Тобто усі правопорушення, що їх вчинюють засуджені або працівники колоній, розслідують люди, що працюють у тій самій системі, на порушення рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням.

Висновки. Підсумовуючи усе викладене вище, можна сказати, що Україна лише починає ставати на шлях реформування системи виконання покарань, змінювати підхід до основ її функціонування. Важливо почати приділяти особливу увагу не побудові захисних споруд чи застосуванню наднової охоронної системи слідкування за засудженими, а більш стійкому інтерперсональному зв'язку. Можливо, саме такий підхід зміг би вирішити проблему поширення та

розповсюдження кримінальної субкультури та нелегального обігу наркотичних речовин, що вже не перше десятиліття не може бути викорінений у місцях позбавлення волі. Утім, слід пам'ятати, що навіть найкращі зарубіжні стандарти мають бути пристосовані до української правової системи, а не бездумно кальковані. Лише професійна та системна діяльність у цьому напрямі забезпечить якісний результат.

Бібліографічні посилання

1. Белецкая А.А. Медицинские и социальные последствия наркомании и токсикомании. *Проблеми законності*. 2013. № 124. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/meditsinskie-i-sotsialnye-posledstviya-narkomanii-i-toksikomanii>.
2. Градецький А.В. Запобігання наркотизму в установах виконання покарань України. *Форум права*. 2012. № 4. С. 261–266. URL: <http://arhive.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12gavru.pdf>
3. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / К.А. Автухов, А.П. Гель, М.В. Романов, В.О. Човган, І.С. Яковець; за заг. ред. М.В. Романова. Харків: ТОВ «Вид-во Права людини», 2015. 480 с.
4. Dynamic Security: The Democratic Therapeutic Community in Prison. Edited by Michael Parker. London: Jessica Kingsley Publishers, 2006. P. 233–234.
5. Галай А.О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарань: автореф. дис. ... к.ю.н.: спец.: 12.00.08. Київ: 2003. 23 с.
6. Стоматов Е.Г. Запобігання наркотизму серед засуджених як чинник формування груп негативної спрямованості в місцях позбавлення волі. *Науковий вісник Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ*. Спец. випуск. 2006. № 2 (31). С. 208–213.

Надійшла до редакції 17.05.2018

Shumilo O.O., Yaroshenko M.I. Problems of drug crime prevention in prisons under the current national penitentiary system reforms. Criminal enforcement agencies in Ukraine have long been negatively affected by the stereotypes of criminal subculture, impunity for physical violence and the spread of serious infectious diseases. Resocialization of convicts in most cases is complicated by high levels of social neglect, alcoholism, and drug addiction. Of particular relevance, drug dependence of prisoners is due to the serious medical and social consequences of this disease and complicated access to control over activities to stop the illicit trafficking of psychotropic and narcotic substances in places of non-freedom.

The mechanism of distribution among convicted drug addicts is characterized by a high degree of organization of criminal activity, consisting of a combination of illegal activities for the delivery. The motivation of drug delivery persons has a different orientation. These people most often have: the parents of the convicted person, whose motivation is expressed in the sympathy of his child; Friends – who want to improve the conditions of keeping a friend or wanting to earn in this way; as well as convicts, who are allowed to travel without convoy and escort, with the aim of gaining authority over other convicts.

However, in our opinion, the determining factor in the reproduction and spread of drug law in places of detention is a set of shortcomings of the national penitentiary system.

Typically, the static security system is understood to mean maximum control, video surveillance and other methods of mechanical control of behavior, instead of developing positive relationships between prison staff and their detained persons. In contrast, dynamic security involves the staffing of the place of deprivation the will of the positive relations with the convicts, since familiarity with the convicted persons and their proper work with them and better prepared to respond effectively to any incidents. According to our belief, the use of the described concept in preventing illicit drug trafficking in penal institutions would be beneficial, precisely because of trust in the relationship between the staff of the institution and the convicts who help to eliminate or at least mitigate the atmosphere of distrust, frustration and «sporty excitement» in developing more and more ways to get the desired dose.

Summing up all of the above, one can say that Ukraine is only beginning to embark on a reform process the system of punishment, and to change the approach to the basics of its functioning.

Keywords: *serving the sentence, drug crime, dynamic safety, crime prevention, penitentiary system.*